

Yayın Geliş Tarihi: 11.08.2020

Yayına Kabul Tarihi: 22.04.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Tarcan, Burçin H.; "Ermeni Terör Örgütlerinin Güney Kafkasya'da Gerçekleştirdikleri Faaliyetler: 1905-1906." *Ermeni Araştırmaları* 68 (2021): 129-157.

Araştırma Makalesi

ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİNİN GÜNEY KAFKASYA'DA GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ FAALİYETLER: 1905-1906

(ACTIVITIES OF ARMENIAN TERRORIST ORGANIZATIONS IN
SOUTH CAUCASUS: 1905-1906)

Burçin Hafize TARCAN*

Öz: *Bu çalışmada Ermeni terör örgütlerinin 1905 ve 1906 yıllarında Güney Kafkasya'da özellikle Müslüman halklara yönelik yapmış oldukları terör faaliyetleri ele alınmış, "gönüllü birlikleri" adı ile Ermeni silahlı gruplarının gerçekleştirdikleri saldırıların ve yağmanın boyutları incelenmiştir. Söz konusu eylemler Bakü, Şuşa, Tiflis gibi çeşitli bölgelerde gerçekleştirilmiş ve sonucunda birçok sivil ölmüştür. İlk toplu çatışma Şubat 1905'te Bakü'de başlamış ve ardından Güney Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Ermeni gruplarının gerçekleştirdikleri tüm bu saldırıların ardında Rus hükümetinin desteğini alarak sınırlarını genişletme politikasının yer aldığı gözlemlenmiştir.*

Makalede hem Azerbaycanlı yazarların hem de Ermeni yazarların görüşlerine yer verilmiş olup, karşılaştırmalı bir tahlil ile 1905-1906 yıllarında gerçekleşen olaylar genel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Terör Örgütleri, Bakü Olayları, Tiflis Olayları, Şuşa Olayları, Zengezur.*

* ORCID: 0000-0003-1698-4967
M.A., Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Politik Ekonomi Yüksek Lisans Programı, e-posta: burcintarcan@gmail.com

Abstract: *In this study, the attacks specifically against Muslim people in the South Caucasus between 1905 and 1906 by Armenian terrorist groups are studied; and dimensions of the attacks and the looting carried out by “voluntary units” were examined. The actions were carried out in various regions such as Baku, Shusha and Tbilisi, and cost many civilians their life. The first collective conflict started in Baku in February 1905 and then spilled over the various locations in the South Caucasus. It is observed that the reason behind all attacks by Armenian groups was the expansionist policies by gaining the support of the Russian government.*

This article tries to reveal the events that occurred between 1905 and 1906 by giving the perceptions of both Azerbaijani and Armenian writers comparatively.

Keywords: *Armenian Terrorist Organizations, Baku Events, Tiflis Events, Shusha Events, Zengezur.*

Giriş

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin Van Gölü etrafında toprak iddiaları olan Ermeniler, 20. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'ya-Azerbaycan topraklarına meyletmeye başlamıştır. Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göçü, Rusların bugün malum olan amaçlarının ve faaliyetlerinin bir sonucudur.¹ Ruslar kendi çıkarlarına uygun olması amacıyla Kafkasya'ya Hıristiyan milleti göç ettirme yolunu tercih etmiştir. İskan politikaları aracılığıyla farklı milletlerden Hıristiyanlığı benimseyen insanlar, önce Kuzey Kafkasya'ya ardından da Güney Kafkasya'ya yerleştirilmişlerdir. Ruslar, 1860'lı yıllarda Çerkeslerin önceden oturdukları bölgelere ilk olarak Rus Kazaklarını, daha sonra ise Rusları, Ukraynalıları, Yunanları, Çekleri, Estonları ve Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır.² Rusların Kuzey Kafkasya'da gerçekleştirdiği bu iskan politikası Güney Kafkasya'da da uygulanmıştır. Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi, Güney Kafkasya'da da kendine dayanak olacak yeni yapıyı oluşturmaya çalışan Ruslar bu arazilere de her millettten insan yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu göçlerde Ermenilerin çoğunluğu oluşturmasının sebebi olarak ise Ermenilerin Müslüman halkla birlikte yaşama tecrübelerinin olması gösterilebilir.

1826-1828 yılları arasında Rusya ve İran arasında yapılan savaş sonucunda iki devlet arasında Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın üçüncü maddesinde "İran altı ay içerisinde Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını Rusya'ya bırakacaktır." ibaresi yer almıştır.³ Rus Çarı I. Nikola Türkmençay Antlaşması gereği aldığı Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını "Ermeni İli" olarak ilan etmiştir. Ruslar, yaklaşık 4 ay içerisinde Azerbaycan'dan Rus topraklarına 8000'in üzerinde Ermeni aileyi göç ettirmiştir.⁴

Ermenilerin Kafkasya'ya yerleştirilmesine ön açan olaylardan biri de 1828-1829 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan 1829 tarihli Edirne Antlaşması olduğunu söylenebilir.

1826 yılında Osmanlı Devleti'nde yeniçeri ocağının kaldırılmasının üzerine Rus Çarı I. Nikola bunu fırsat bilmiş ve Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.⁵

1 Elman Cəfəri, *Naxçıvanda Erməni-Azərbaycan Münaqişəsi* (Bakı: Nurlan, 2009), 59.

2 Marziye Memmedli, "Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da İskan Politikası" içinde *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, Mehmet Okur, Bahadır Güneş ve Ülkü Köksal (edt) (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017), 443

3 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 36, (2008):190

4 *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995), 11.

5 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 324-325.

Bu savaş sırasında Ermeniler Rus Ordusuna asker olarak kayıt olmuşlardır. Savaşın sonunda ise Rusya, Kafkasya topraklarında kendine dost edinebilmek için, Anadolu'da yaşayan Ermenilerin, daha önce kendilerinin oluşturmuş olduğu Ermenistan vilayetine göç etmelerini istemiştir.⁶ Böylece Türkmençay ve Edirne Antlaşmalarının sonunda 20.600 aile, yani 119.500 Ermeni Azerbaycan topraklarına yerleştirilmiştir.⁷ Önce 1828 Türkmençay Antlaşması, ardından 1829 Edirne Antlaşması ile Ermenilerin Kafkasya'ya göçü başlamış ve ileride kurulacak olan Ermenistan'ın temelleri böylece atılmıştır.

1830'lu yıllarda da Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusunun hızla arttığı görülmektedir. Örneğin; Erivan'a yerleştirilen Ermenilerle, 1828-1829 yılları arasında 25.151 olan Ermeni nüfusu, 1830 yılında 81.610 kişiye ulaşmıştır. 1873 yılına gelindiğinde bu sayı 221.191, 1886 yılında 375.700, 1897'de 439.926, 1916 yılında ise 669.871'e ulaşmaktadır.⁸ Ermenilerin nüfusunun arttığı vilayet sadece Erivan değildir. Bu durumun Gence ve Bakü vilayetlerinde de yaşandığını söylenebilir.

1860 yılında ise Kilikya'yı tekrardan kurabilmek için Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Hayırsever Cemiyeti ve ardından kurulan Fedakârlar Cemiyeti, Anadolu Ermenilerinden ziyade Rus uyruklu Ermeniler tarafından desteklenmiştir.⁹ 1879-1880 yılları arasında ise *Araratlı, Mektep Sevenler, Ermenistan'a Doğru Cemiyeti ve Milliyet Perver Kadınlar Cemiyeti* gibi birçok yeni cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetlerin en büyük destekçisi ise Rusya olmuştur. Cemiyetlerin başkanları veya mensupları Ermeni din adamlarından oluşmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çıkan birçok ayaklanmada bu din adamlarının rolü bulunmaktadır.¹⁰ Osmanlı Devleti üzerinde toprak hayalleri peşinde koşan Ermeniler, Anadolu'da çeşitli silahlı çıkışlarda bulununca, Sultan Abdülhamit 1896 yılında Ermenilere yönelik esaslı bir uzaklaştırma uygulamıştır. Bundan kaçan birçok Ermeni ise Kafkasya'ya sığınmıştır. Kaçanların başında Taşnaksütyun ve Hınçak üyeleri bulunmaktadır.¹¹ Kafkasya'ya yerleşen Ermenilerin, orada yaşamakta olan Ermeni halkını Azerbaycan Türkleri aleyhine kışkırttıkları düşünülmektedir.

6 Marziye Memmedli ve Samire Memmedli, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2018): 336-337.

7 Memmedli, "Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da İskan Politikası", 445.

8 Memmedli, "Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da İskan Politikası", 445.

9 Ü. Gülsüm Polat, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler," *KÖK Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 12 (2010):104.

10 Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1978), 57.

11 Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi* (İstanbul: Gençlik Basımevi, 1975), 131.

19. yüzyılın sonlarında Anadolu'daki çıkışlarının bastırılması ve bu eylemlerden asıl zarar görenin kendileri olduğunun fark edilmesiyle, Ermeni teröristler yönlerini Güney Kafkasya'ya çevirmişlerdir. 1905'te, gelecekte kurulması planlanan Ermeni Devleti için, Ermeni yerleşim bölgelerinin oluşturulması amacıyla Azerbaycan Türklerini topraklarından zorla kovabilmek adına Ermeni komitacılar birçok kentte terör faaliyetlerine girişmişlerdir.¹² Bu komitacılar, Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirecekleri girişimlerinde başarılı olamayacağına farkında olmalarından dolayı da Rusların yardımına sığınmak durumunda kalmışlardır. Ruslar ise Ermenileri kendilerine kullanabilecekleri bir araç olarak düşünmüşler, ayrıca Azerbaycan'ın İran ve Türkiye ile sınır bağlantısını kaldırabilmek için Ermeni komitacıların gerçekleştirdikleri facialara göz yummuşlardır. Dolayısıyla Çarlık Rusya'nın o dönemki imparatoru II. Nikolay'ın kendi topraklarında yaşayan milletler arasında ayrımcılık yaptığını, Azerbaycan Türklerine karşı ayrılıkçı bir politika izlendiğini söylemek mümkündür.

1905-1906 yıllarında Ermeni terör örgütlerinin yaptıkları katliamlar 1918-1920, 1948-1953 ve 1988 yıllarında yeniden tekrarlamıştır. 1905-1906 yıllarında Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirilen faaliyetler ise Azerbaycan'ın her bölgesini kapsamıştır. Ermeni teröristlerin amacının huzursuzluk çıkararak, düşmanlık yaratmak olduğu bilinmektedir. Ermeni komitacıların Azerbaycan Türklerinin sayılarının çok fazla olması dolayısıyla yapabilecekleri başka bir şey olmadığını düşünmüşler ve bölgedeki nüfus üstünlüğünü ele geçirebilmek adına katliamlar uygulamışlardır. Ayrıca kurmayı planladıkları devlet içerisinde ileride intikam amacıyla kendilerine Azerbaycan Türkleri tarafından karşı bir etnik temizlik politikası uygulanmasından korktuklarından dolayı söz konusu faaliyetleri planladıklarını düşünülebilir. Üstelik 1905-1906 yıllarında Ermeniler, Azerbaycan Türklerine göre daha üstün konumda bulunmaktadır ve koşulları da Azerbaycan Türklerine göre daha iyidir. Yani iki millet arasında eşitlik olmadığı, denge bozukluğu olduğu söylenebilir. Buna örnek olarak Azerbaycan Türklerinin Çarlık Rusya'da orduya alınmamalarından dolayı askeri alanda bir tecrübelerinin olmaması gösterilebilir.

Ermeni terör örgütlerinin yürüttüğü eylemler yalnızca Güney Kafkasya ile sınırlı kalmamıştır. Bu bölge haricinde İran'ın Tebriz ve Horasan kentlerinde de bir takım çalışmalar yapıldığı görülmektedir.¹³ 1905'te yaşanan olayların birebir tanığı olan Memmed Sait Ordubadi kaleme aldığı *Qanlı İller* kitabında

12 Bahtiyar Necefov, *Düşmenin İç Üzü XIX. Asrin Sonu XX. Asrin Evvellerinde Türkiye ve Cenubi Qafqazda Ermeni Terrorizminin Tarihi* (Bakı: Çaşıoğlu, 2007), 11.

13 Mir Möhsün Nəvvab, *1905-1906'cı İllerdə Erməni-Müsləman Davası* (Bakı: Azərbaycan, 1993), 17-18.

yaşanan katliamları; çatışmalar sırasında yerel hükümet yetkililerinin olaylara karışmamasına, Azerbaycan Türklerinin bilgisizliği ve olaylardan habersiz olmalarına ve Ermenilerin özerklik alarak devlet kurma isteklerine bağlamaktadır.¹⁴

Ermeni terör örgütleri 1905 ve 1906 yılları arasında başta Bakü ve Nahçıvan olmak üzere Güney Kafkasya'da 200'ün üzerinde terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerde hem Azerbaycan Türkleri hem de kendilerine karşı olan Ermeniler hedef alınmıştır.¹⁵ Çatışmalarda iki ulusun milli karakterleri, basmakalıp görüşler, gelenekler ve tarihi geçmiş her aşamada önemli bir rol oynamıştır.¹⁶

1905 yılında Ermenilerin faaliyetlerinin artmasının nedenlerinden bir diğerinin, aynı yıl içerisinde Rus İmparatorluğu sınırlarında gerçekleşen Rus Devrimi olduğunu söylenebilir. Rus İmparatorluğu içerisinde 1905 yılında gerçekleşen devrimci hareketin ardından oluşan karışıklıklar karşısında devletin güçsüzlüğünü fırsat bilen Ermeniler, Azerbaycan Türklerine saldırarak topraklarını genişletip "Büyük Ermenistan" hayallerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ermenilerin devlet içerisinde oluşan her boşluğu ustalıkla kullandığı 1917'de yaşanan Bolşevik Devrimi'nin ardından da Azerbaycan Türklerine karşı yapılan katliamlarda da görülmektedir.

1. Bakü Olayları

Ulusal alanda ilk toplu çatışmalar 1905 yılının Şubat ayında Bakü'de başlamıştır. 6 Şubat'ta Ermeni kilisesi karşısında şehrin önde gelen isimlerinden olan Meşedi Ağarıza Babayev'in Ermeni komitacılar tarafından öldürülmesi sonucunda önce Bakü'de başlayan toplu ayaklanmalar daha sonra Güney Kafkasya'ya yayılmış ve 9 Şubat'a kadar devam etmiştir.¹⁷

Ağarıza Babayev'in ölümüyle birlikte ve öncesinde Ermeni komitacılar tarafından işlenen cinayetler Azerbaycan Türkleri arasında bir hareketlenmeye neden olmuştur. Bunun üzerine Ermeni Lalayev, 20-30 kişiyi barındıran bir haydut çetesi oluşturmuş ve onları silahlandırmıştır. Lalayev'in emri ile bu çete

14 Memmed Said Ordubadi, *Qanlı İller* (Bakı: Qafqaz, 2007), 8-10.

15 Murteza Hasanoğlu ve Nesrin Süleymanlı, "Ermeni Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan," *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (2013): 297.

16 Eldar Əzizov, *Difai XX Əsrin Əvvəllərində Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsinin İlk Tarixi Şərtləri və Səbəbləri* (Bakı, 2009), 35.

17 Fahri Valehoğlu, "Birinci Rus Devrimi ve Güney Kafkasya'da XX. Yüzyılın İlk Ermeni-Türk Münaqişəsi," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* (2012): 280

Lalayev'in kendi evinin etrafında pozisyon alarak Azerbaycan Türklerine karşı ateş etmeye başlamıştır. Bu ateşler sonucunda Karabağlı Tağı Bey Şirin Bey oğlu sokaktan geçerken öldürülmüştür. Bakü'nün tanınmış kişilerinden olan Ağakerim isimli bir şahıs ise kendi grubunu toplamış, silahlandırmış ve Lalayev'in evinin etrafını sararak herkesi tek tek öldürmüştür.¹⁸

6 Şubat 1905'te Ağarıza Babayev'in ölümünden sonra Bakü'de başlayan çatışmalarda 6 Rus, 25 Ermeni, 6 Azerbaycan Türkü ve 5 başka milletlerden olmak üzere toplamda 18 kişi ölmüş ve 27 kişi de yaralanmıştır.¹⁹

7 Şubat'ta Ermeni silahlı grupları toplu atışlara başladıklarında Azerbaycan Türkleri de silahlanıp çatışmaya girmişlerdir. Bu olaylar esnasında hem Azerbaycan Türklerine hem de Ermenilere ait birçok dükkân yağmalanmıştır. Yağmalamaları gerçekleştiren haydutların bir kısmını İranlı işçiler, bir kısmını ise Anadolu'dan gelen Taşnaksütyun gönüllüleri oluşturmaktadır.²⁰

Yağmalar ve katliamlar devam ederken, Azerbaycan Türkleri Ermeni komitacıların yaptığı zulme rağmen mağdur edilen Ermenilere yardım etmişlerdir. 8 Şubat'ta Ermeni teröristler Mirza Aramyans'ın dükkânı saldırmış, Azerbaycan Türkleri Aramyans'a yardım etmişlerdir. Yapılan yardımlara bir başka örnek olarak, Azerbaycan Türkü üç kadının dört gün müddetince 50 Ermeni'yi evlerinde saklaması gösterilebilir. Aynı gün saat 22.00 civarlarında Surahanski ve Voronsovski sokaklarına gelip evleri talan etmek isteyenler engellenmiştir. Oysaki bu sokakların köşelerinde ve bulvarlarda birçok Azerbaycan Türkünün evi yakılmış ve yakılmaya devam edilmiştir. Benzer olayların 9 Şubat'ta da devam etmiştir.²¹

6 Şubat 1905'te Bakü'de başlayan olaylar 9 Şubat'a kadar sürmüştür. 3 gün süren bu çatışmalarda 66'sı Ermeni, 83'ü Azerbaycan Türkü, 36'sı ise başka milletlerden olmak üzere toplamda 185 kişi ölmüştür.²²

Bakü'de gerçekleşen bu katliamdan sonra, 11 Mayıs'ta, Bakü Valisi Mixail Nakaşidze sokaktan fayton ile geçerken Ermeni Taşnaksütyun çetesinin lideri Dro²³ ve ekibinin suikastına uğramıştır. Faytonun üzerine bomba atıp faytonu patlatan Çete, valinin ölümüne neden olmuştur.²⁴

18 Nəvvab, *1905-1906'cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası*, 13.

19 Qılman İlkin, *Bakı və Bakılılar* (Bakı: Kitap Klubu, 2018), 293.

20 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 12.

21 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 14.

22 İlkin, *Bakı və Bakılılar*, 294.

23 **Dro:** Asıl adı Drastamat Kanayan olan Taşnaksütyun üyesi Ermeni isyancıdır. 1914-1918 arasında Erzurum, Erzincan ve Kars gibi birçok vilayette yaşanan katliamları yönetmiştir. 1918-1920 yıllarında kurulmuş olan Demokratik Ermeni Cumhuriyeti'nde de savunma bakanlığı görevini yürütmüştür.

24 Valehoğlu, "Birinci Rus Devrimi ve Güney Kafkasya'da XX. Yüzyılın İlk Ermeni-Türk Münakaşası," 280.

20 Ağustos 1905 tarihinde iki millet arasında bir başka çatışma daha meydana gelmiştir. Çatışmayı destekleyen hükümet, farklı alaylardan topladığı 500 askerle Bakü’de olağanüstü hal ilan etmiştir.

21 Ağustos’ta Ermeni komitacıların Sabuncu Kasabası Hastanesi önünde ateş açarak başlattığı olaylar üç gün boyunca devam etmiş, birçok Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiş, ayrıca ciddi maddi zararlar oluşmuştur. Bu çatışmalar esnasında oluşan maddi zararlar o dönemin görevlileri tarafından Kafkasya Defterhanesine de bildirilmiştir.²⁵

Ağustos 1905’te Bakü’de yaşanan olaylar sonucunda özellikle petrol sanayisi büyük zarara uğramıştır. Balahani-Sabuncu bölgesinde petrol kuyularının üçte dördü yanmıştır. Bibi-Heybet bölgesinde ise 600 petrol kuyusundan geriye 120 adet kalmıştı. 68 rafineri fabrikasının 24’ü durdurulmuştur. Mazot üretiminde ise %77,7 oranında düşüş yaşanmıştır. Bütün bunlar Bakü’de işsizliğin epey artmasına neden olmuştur. Ağustos ve Eylül aylarında Bakü Genel Valisi Anderi Fadeyev’in emriyle işsiz kalan insanlar sürgün edilmiştir.²⁶

20 Ekim 1905’e gelindiğinde ise Bakü’de üçüncü katliamlar başlamıştır. Padişahın özel gününde Ruslar ve Azerbaycan Türkleri sokaklarda dolanırken Çar lehinde Türkçe sloganlar atmaya başlamışlardır. Azerbaycan Türkleri vali ile birlikte Büyük Kiliseye gelmişler ve dua etmişlerdir. Daha sonra ise vali, piskopos ile birlikte Kasım Bey mescidine gitmişler ve orada da dualar etmişlerdir. Bu sırada şiddetli yağmur olması nedeniyle halk dağılmış ve o esnada bir Rus’u elinde kırmızı bayrak ile yüksek bir yere çıkararak hükümete karşı söylemlerde bulunduğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine halk bu kişiyi yakalamış ve öldürmüştür. Yine 20 Ekim’de halk birleşip devletin hapishaneyi açmasını ve mahkûmları serbest bırakmasını istemiştir. Rus birlikleri buna silahlı karşılık vermiş ve çatışmalarda 18 kişi yaralanmıştır. 21 Ekim de ise kendi özel günleri sebebiyle Rus Kazakları²⁷ ellerinde padişahın fotoğrafı ile sokaklarda yürürken bir Ermeni’nin evinden Rus Kazaklarının üzerine ateş açılmaya başlanmıştır. Kazaklar hemen buna karşılık olarak evin etrafını çevirmişler ve evleri ateşe vermişlerdir. 23 Ekim günü Kazaklar bu sefer padişahın oğlunun resmi ile sokaklarda dolaşırken Ermeni mahallesine geldiklerinde bir Ermeni tarafından üzerlerine yine ateş açılmış ve Kazaklar yine evleri ateşe vermişlerdir. Bu olaylarda 16 kişi öldürülmüştü. Ekim ayında

25 Beşir Mustafayev, Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’daki Faaliyetleri (1905-1920). *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir, 2009:96-97.

26 İlkin, *Bakı və Bakılılar*, 295.

27 **Kazaklar**: Rus Ordusunun Askerleridir.

yaşanan bu çatışmalarda elli biri Ermeni, ikisi Azerbaycan Türkü, biri Rus, biri Gürcü, biri Yahudi olmak üzere toplamda 57 kişi ölmüştür.²⁸

2. Nahçıvan Olayları

1905 yılının Mayıs ayında Bakü'deki olaylardan sonra Nahçıvan'da da Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında huzursuzluk çıkmıştır. Şehirde de Ermenilerin elinde silahlar bulunduğu ve ansızın saldıracaklarına dair bir takım söylentiler yayılmıştır. Bu söylentiler Azerbaycan Türkleri arasında bir korku yaratmış, Ermeniler ise apaçık bir şekilde silahlanmaya devam etmiş ve saldırıya hazırlanmışlardır.²⁹ Nahçıvan'ın etrafı Ermeni kentleriyle çevrili olduğundan ve kolay bir şekilde asker toplayabilecekleri için, Ermeniler konuşarak anlaşma yolunu tercih etmişlerdir. Nesrin Sariahmetoğlu *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)* adlı eserinde o dönemde Nahçıvan'da yaşayanların 2 bin Ermeni ve 65 bin Azerbaycan Türkü olduğunu ve toprak sahiplerinin birçoğunun Azerbaycan Türkü olduğu belirtmektedir.³⁰ 5 Mayıs 1905 itibariyle Ermeniler Nahçıvan şehrinde, Kültepe, Aliabad, Cehri, Şihmahmud ve Tumbul köylerinde Azerbaycan Türklerine karşı silahlı çatışmalara girmiş ve ölümlerine neden olmuşlardır.³¹

Dönemin gazetelerinden olan Hayat gazetesinde Nahçıvan olayları şu şekilde özetlenmektedir: “*Ermeni terör saldırılarını kilise yönetmektedir. Nahçıvan'da ki bir köyde 4 kişi ölmüş, sonrasında ise Zek köyünde 17 Azerbaycan Türkü katledilmiş, Ermenilerden ise sadece 4 kişi ölmüştür. “Kilise zili hemen aheste aheste çalındığı anda gülle-baran başlanırdı.”* Ayrıca gazetede bir evden 19 kişinin öldürüldüğü, başka bir evden de 13 kişinin öldürüldüğünü belirtmiştir.³²

Dönemin tanıklarından olan Memmed Said Ordubadi ise Qanlı İller (*Kanlı Yıllar*) adlı kitabında Nahçıvan'da yaşanan olaylar için şunları yazmıştır: “*O zamana kadar asla korkmamış olan Nahçıvanlı Türkler geceleri Ermenilerin korkusundan dışarıya, gündüzleri ise uzakta bulunan evlerine gidemiyorlardı. Nahçıvan'ın etrafı her yönden Ermeni kentleri ile çevrili olduğundan, 6 saat*

28 Nəvvab, *1905-1906'cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası*, 43-44.

29 Necefov, *Düşmənin İç Üzü XIX. Asrin Sonu XX. Asrin Evvellerinde Türkiyə və Cənubi Qafqazda Erməni Terrorizminin Tarihi*, 129.

30 Nesrin Sariahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 277.

31 İsmail Hacıyev, “XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'a Yönelik Ermeni İddiaları ve Yapılan Katliamlar (Rus Belgeleri Işığında),” *Sosyal və Bəşəri Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2017):165.

32 Beşir Mustafayev, “Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden),” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2012):281.

*boyunca Erivan'dan istedikleri kadar Ermeni askeri getirmeye güçleri yettiğinden Azerbaycan Türkleriyle tatlı bir dille konuşmak istemiyorlardı.*³³”

5 Mayıs 1905 saat 15:00 civarında Cehri kentinden olan üç Azerbaycan Türkü, Ermeni köyü olan Şıhmahmud'a geçerlerken ağır bir şekilde yaralanmışlardır. Bu haber şehre ulaştığında halk iyice rahatsız olmuştur. 7 Mayıs'ta ise bir Azerbaycan Türkü, Tunbul isimli Müslüman-Ermeni köyünü geçince öldürülmüştür. 8 Mayıs'ta ise Erivan Vali Yardımcısı Baronovski, Erivan şehir valisi Agamalov ve Nahçıvan şehir valisi Caferkulu Han Nahçıvanski ile Nahçıvan'a gelmiştir. Onların geldiğini duyan halk birden harekete geçip, şikâyetle bulunmuşlardır. İlk şikâyetleri “Ermeniler bize yaptıklarını yaptılar, ancak yine toplanıp gelsinler” olmuştur. Tarih 9 Mayıs'ı gösterdiğinde ise Cehri kenti sakinleri Valinin huzuruna gelip “Bizim kentin yolları her taraftan Ermenilerin elindedir. Bu nedenle yolların hükümet tarafından koruma altına alınmasını rica ederiz.” şeklinde isteklerde bulunmuşlardır. Ne var ki bu isteklerin hepsi cevapsız kalmış ve şikâyetçilere hayal kırıklığından başka bir sonuç alınamamıştır.³⁴ Nahçıvanlı Ali Hacı Bayramzade, Aliabad köyünden geçerken Ermeni köylüler tarafından yedi kurşun ile vurulmuş ve öldürülmüştür. Bu haberin şehre ulaşması ise büyük çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çatışmaların sonunda yaklaşık olarak 85 dükkân ve 75 depo yakılıp, talan edilmiştir.³⁵

Mayıs ayının 11'inde ise Kültepe isimli Ermeni kentinin zenginlerinden olan Haçatur ve ailesi Ermeni teröristler tarafında öldürülmüştür. Ermeniler ise bunu Azerbaycan Türkleri tarafından yapıldığını düşünerek intikam almak istemişlerdir. Aynı günün akşamında Ermeni terör örgütleri bütün şehri ateşe vermişlerdir. Azerbaycan Türkleri karşılık vermiş ve böylece iki grup arasında çatışma başlamıştır. Çatışmalar devam ederken Erivan Vali Yardımcısı Baronovski'nin “Onlar size ateş açıyorlarsa, siz de onların tabancalarını alın” demesi üzerine cesaretlenen İranlı işçiler, birkaç Ermeni dükkânını yağmalamıştır. Aynı esnada Ermeni dükkânlarına yakın olan Azerbaycan Türklerinin dükkânlarından da ateş edilmeye başlanmıştır. Çatışmalar yaklaşık olarak iki buçuk saat sürmüş, Ermenilerin meşhur tacirlerinden Adamov öldürülmüştür. Azerbaycan Türklerinden ise beş kişi ölmüştür.³⁶ Gece saat 12.00 civarında Ermeniler tarafından şiddetli bir şekilde silahla ateş edilmeye başlanmış ve bütün şehri silah sesleri kaplamıştır. Bu saldırılar Ermenilerin ipek fabrikasından gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıları vali Baronovski bir saat

33 Ordubadi, *Qanlı İller*, 16.

34 Ordubadi, *Qanlı İller*, 16-17.

35 Mustafayev, Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920), 98.

36 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 278.

sonra kestirmiştir ve nihayet Ermeniler sakinleşmiş, sessizleşmişlerdir. Sabah vakitlerinde bu haber etrafta bir korkutucu etki yaratmıştır. Bu korkunun üzerine her tarafta ölümler ve yağmalamalar başlamıştır. Bu ölümler ve yağmalamalar ilk olarak yarısını Azerbaycan Türklerinin yarısını ise Ermenilerin oluşturduğu Cehri köyünde başlamıştır. Bundan itibaren Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı zulümden hiç çekinmemiştir. Kasım'ın 26'sına kadar hükümetin arabuluculuk etmesiyle Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında defalarca barış yapılmış ve bir arada yaşamaya devam edilmiştir.³⁷ Bu arabuluculukta hükümetin Ermenilerden yana tavır takındığını söylenilebilir.

17 Haziran 1905'te Zeyneddin Köyü'nde Ermenilerle Nahçıvanlı Türkler arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle Nahçıvan'daki Kafkasya alayının komutanı 18 Haziran'da Genelkurmay Başkanlığı'na bir rapor göndermiş ve raporunda şunları belirtmektedir:

“Ermenilerle Müslümanlar arasında devam eden çatışmanın durdurulması için yardım amacıyla bana havale edilen Nahçıvan'daki alay 17 Haziran'da akşam saat 20.00'da silah kullanmak zorunda kaldı, sonuçta Zeyneddin Köyü'nde 20'den çok Müslüman öldürüldü.”

Bir başka raporda ise 5 Temmuz 1905 günü Nurs Köyü'nde Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan olaylarda dağlara kaçarak kendilerini korumak isteyen 5 Azerbaycan Türkünün öldürüldüğü yazılıdır. Raporların herhangi birinde Ermenilerin öldürüldüğüne dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.³⁸

26 Kasım'da ise cemaat birden bire dükkânlarını kapatıp evlerine kaçmıştır. Halk arasında farklı söylentiler olduğu sırada da Kazakların barışı sağlamak için Çeşme Basar köyüne giderken Hacı Nesir Hacı Nağioğlu'nun evini yağmaladıkları ve oğlunu öldürdükleri haberi duyulmuştur.³⁹ Aynı günün gecesinde Ermeni komitacıların ve Kazakların işbirliğiyle Azerbaycan Türklerine ait olan pazar yeri yakılıp yıkılmıştır. İki saat boyunca devam eden yangının ardından Albay Krilov ve Naçalnik Angil⁴⁰ Pazar alanına gelmiş ve Kazaklara “Cemaati Kovunuz” diyerek ateş emri vermiştir. Bu ateş emrinin ardından Meşedi Hasan Memmed Kulu Bey'in oğlu vurulmuştur. Pazar yerinde çıkan yangında yaklaşık olarak 85 dükkân ve 75 ambar yanmıştır. 27-30 Kasım arasındaki üç günlük sürede kentte büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştır. 30

37 Ordubadi, *Qanlı İller*, 18.

38 Emin Şihaliyev, “Ermenilerin Nahçıvan İddiaları ve XX. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Güçlerin Rolü,” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* (2016):180.

39 Ordubadi, *Qanlı İller*, 18.

40 **Naçalnik:** Reis, Emniyet Müdürü

Kasım'da yine Ermeniler ve Kazakların elbirliği ile ateşe verilen Cehri kenti, halkı çok perişan bir duruma sokmuştur.⁴¹

Nahçıvan olaylarına dair Ermeni terör örgütleri ile Azerbaycan Türkleri arasında farklı görüş bulunduğunu görülmektedir. Bu durumun sadece Nahçıvan olaylarında değil iki grup arasında yaşanan bütün çatışmalarda aynı olduğu söylenebilir.

Ermeniler, Nahçıvan'da Azerbaycan Türklerinin kendilerine saldırarak onları katlettiklerini, kendilerinin dükkânlarının yakıldığını ve bunların sonucunda kendi nüfuslarının Nahçıvan ve köylerinde azaldığını iddia ederek kendilerini savunmaktadırlar.⁴² Memmed Said Ordubadi ise Nahçıvan'da yaşanan bu olaylarda Azerbaycan Türklerinin Ermenilere oranla daha fazla zarar gördüğünü yazmaktadır.⁴³

3. Erivan Olayları

Memmed Said Ordubadi'ye göre, Nahçıvan'da gerçekleşen yenilgiden sonra Erivan'da bulunan Ermeni terör yanlıları bu duruma son derece kızgın ve intikam almayı beklemişlerdir. Bunun üzerine Erivan'daki Ermeni komitacıların, Azerbaycan Türklerine karşı olan hareketleri günden güne artmıştır. Azerbaycan Türkleri arasında düşmanın yükselmesi ve kendilerinin askeri eğitimlerinin olmayışı nedeniyle korkular bulunmaktadır. Ermeni teröristler, Nahçıvan'ın intikamını almak ve Azerbaycan Türklerine zarar verebilmek için 23 Mayıs 1905'te harekete geçmişlerdir.⁴⁴

Mir Möhsün Nəvvab'ın aktardığına göre, Erivan şehrinde olaylar Mayıs ayında, 80 Azerbaycan Türkünün evinin bulunduğu bir mahallede başlamıştır. Ermeni terör grubu mensupları mahalledeki Azerbaycan Türklerinin evlerini kurşunlamaya başlamışlardır. Azerbaycan Türkleri kendi sayılarının bu terör örgütüne oranla az olmasına aldırmaz etmeden, onlara karşı direnişe geçmiştir. Üç gün boyunca süren çatışmalarda Ermeni komitacılarından 40 kişi, Azerbaycan Türklerinden ise 2 kişi ölmüştür. Üç günün ardından Ermeni örgüt üyelerinin kurşunları bittiğinde Azerbaycan Türkleri mahalleden kaçmıştır. Bunun haberini almış olan Ermeniler ise boş evlere girip Azerbaycan Türklerinin eşyalarını çalmıştır. Erivan'da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine

41 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 279-280.

42 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 281.

43 Ordubadi, *Qanlı İller*, 20.

44 Ordubadi, *Qanlı İller*, 20.

karşı işlediği gaddarlıklar ve eziyetler çevre kentlerden de duyulmuş, Müslüman Kürtler hemen silahlanarak Erivan'da katliam olan bölgelere gitmişlerdir. Yol üzerinde yakaladıkları Ermenileri öldürmüşler, mallarını talan edip, evlerini ateşe vermişlerdir.⁴⁵ 24 Mayıs günü de yine Ermeni teröristler tarafından Azerbaycan Türklerinin üzerine gün boyunca ateş açılmaya devam edilmiştir. Ancak Azerbaycan Türkleri bu olaya hazırlıksız yakalandığı için karşılık verememiş, hükümet de olaylara müdahale etmemiştir.

Ermeni gönüllülerinin çoğu askeri eğitim almış ve Taşnaksütyun tarafından döneminin modern silahlarıyla donatılmışlardır. Çarlık Rusyası tarafından orduya alınmayan Azerbaycan Türklerininse ne askeri eğitimleri vardır, ne de gerekli savaş malzemeleri bulunmaktadır. Buna rağmen yine de Ermenilere karşı direnişe göstermişler, kayıplar verdirebilmişlerdir.⁴⁶ Bu kayıpları verdirmelerinde, Bakü ve Nahçıvan'daki çatışmalardan sonra sağ kalan Ermeni militanların Erivan'da yorgun ve moralsiz şekilde çatışmaya girmiş olması gösterilebilir.

Mayıs ayının 31'inde ise çatışmalar yirmi evden ibaret olan Erivan'ın Gözecik köyüne sızramıştır. Ermeni teröristler köyün etrafını sarıp ateş açmışlardır. Azerbaycan Türkleri ise silahları bulunmadığından yarım verst⁴⁷ mesafede olan Mankus adlı bir köye sığınmışlardır. Ermeni teröristler, onları takip etmiş; 2 Haziran'da da Mankus köyüne saldırıya geçmişlerdir. Azerbaycan Türklerinin çoğu silahsız oldukları için buradan da kaçmışlar ancak kentten kaçamayan yaşlılar burada öldürülmüşlerdir.⁴⁸

3 Haziran'da da çatışmalar 150 evden oluşan Güllüce köyünde devam etmiştir. 10 bine yakın gönüllü Ermeni birleşip Güllüce'nin güneyinde kalan 500 evden ibaret olan Başkeni adlı Ermeni köyünden ateş etmeye başlamışlardır. Güllüce'de bulunan halk silahsız olduğundan Tutya, Damargirmez, Kamal kentlerine kaçıp şehri Ermenilere teslim etmişlerdir. Köyde kendi servetlerini korumak için kalan Meşedi Kanber, Mahmud ve Hacı Hüseyin ise sekiz Ermeni'yi öldürmüştür.⁴⁹

Haziran ayının 4'ünde 150 evden oluşan Kamal köyü tehlikede olduğundan önce kadınlar ve çocuklar ardından bütün kent halkı 20 verst uzaklıktaki Tazekent'e sığınmışlardır. Burada 18 gün yaşayan Azerbaycan Türkleri,

45 Nəvvab, *1905-1906'cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası*, 15-16.

46 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 282-284.

47 **Verst:** 1 Verst = 1600 metre.

48 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 25-27.

49 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 25-27.

Erivan’da gerçekleştirilen barış ile kendi kentlerine geri dönmüşlerdir.⁵⁰ 1905-1906 yıllarında Erivan’da yaşanan tüm çatışmalarda 188 köy dağıtılmış, köy halkları öldürülmüş sağ kalanlar ise köylerinden, evlerinden kovulmuştur.⁵¹ 1897 yılında Erivan bölgesinde Azerbaycan Türklerinin sayısı 313.176 iken, 1907 yılında ise nüfusa kayıtlı 302.965 kişi kalmıştır.⁵²

4. Eçmiyadzin Olayları

Erivan olayları sonrasında Azerbaycan Türklerinin silahsız olduklarından dolayı kendilerini koruyamadıklarını fark eden Ermeni militanları bunu fırsat bilerek Eçmiyadzin’e yönelmişler ve buradaki Azerbaycan Türklerini öldürmüşlerdir.⁵³

3 Haziran 1905 tarihinde Şoragel, Penbek, Aleksandropol Ermeni gönüllüleri birleşerek Eçmiyadzin’in Azerbaycan Türklerinden oluşan Uşu köyüne saldırmışlardır. Ancak, 8 saat süren çatışmalar sonunda Ermeniler birçok kayıp vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 4 Haziran’da Ermeni gönüllülerinin yaşadıkları bu mağlubiyet ve verdikleri kayıplardan sonra başka bir savaşa ve mağlubiyete hazır olmadıklarını düşünerek, herhangi bir çatışmaya girmeme kararı almışlardır. Azerbaycan Türklerini az sayıda kişiyle yenemeyeceklerini anlayan Ermeni teröristler civar köylerden piyade ve süvari toplamaya başlamış ve bölükleriyle birleştirmişlerdir. Azerbaycan Türklerine yardım gelebilecek her yolu kesmişler ve yardımsız kalmalarını sağlamışlardır. Savaştan önce bütün yollar kesildiği için herhangi bir kaçış yolu da kalmamıştır. 5 Haziran’a gelindiğinde Ermeni gönüllüler aldıkları yardımlara güvenerek savaşı başlatmışlar ancak birkaç saldırıdan sonra mağlup olup geri çekilmişlerdir. Bu saldırılarda Azerbaycan Türklerinden 2 kişi hayatını yitirmiştir. Ermeniler tekrar bir mağlubiyet alınca 2 gün boyunca yine asker toplayarak ve askeri hatalarını düzelterek hazırlıklara koyulmuşlardır.⁵⁴ Ermeniler hazırlıklarını tamamladıktan sonra 8 Haziran’da tekrardan saldırılara başlamışlardır. Bu savaşta Ermeniler modern silahlar kullanırken, Azerbaycan Türkleri ellerinde bulunan eski silahları kullanmışlardır. Bu sebeple Azerbaycan Türkleri, kısa bir süre içerisinde çok fazla kayıp vermişlerdir. Aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin ellerinde bulunan teçhizatla bitmek üzereydi. Durum böyle olunca Azerbaycan Türkleri Uşu köyüne geri çekilmek zorunda

50 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 286.

51 Əlisahib Əroğul, *Ermeni-Daşnak Faşizmi və Azərbaycan* (Bakı: Təhsil, 2007), 167.

52 Vaqif Arzumanlı; Nazim Mustafa, *Tarixin Qara Səhifələri* (Bakı: Qartal Nəşriyyatı, 1998), 50.

53 Mustafayev, *Ermenilerin Kuzey Azərbaycan’daki Faaliyyətləri (1905-1920)*, 101.

54 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 292.

kalmıştır. Bundan sonra ise Ermeniler hemen Uşu köyüne gelerek, saldırmış ve köye girer girmez köyü hemen ateşe vermişlerdir. 9 Haziran'da ise Persi, Nazrevan, Küçükkend, Kötüklü, Koşabulak, Anpur çayının sahilinde İrgu ve Engirse köyleri olmak üzere 7 köy daha yakılmış ve talan edilmiştir. Bu köyler talan edildikten hemen sonra Ermeniler, gece saat 24.00 civarlarında Tekye isimli Azerbaycan Türklerinin köyüne saldırmıştır.⁵⁵

Ermenilerin modern silahlarına karşılık Azerbaycan Türklerinin tamamen silahsız olması ise onların köyü boşaltmalarına neden olmuştur. Ermeniler köye girince hemen Ahund Muhammed Ali Mirza Abdu-Hüseyin Gazızade'nin evini yakmışlar ve böylece evin içerisindeki 200 cilt Kur'an ve kutsal kitap yanmıştır. Ermeniler başta Azerbaycan Türklerinin camide saklandıklarını düşünmüşler ve camiye ateş açmışlardır. Bunun üzerine cami duvarı delik deşik olmuştur. 10 Haziran'a gelindiğinde ise Eçmiyadzin'e bağlı Azerbaycan Türklerinin yerleştiği 9 köy daha Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir.⁵⁶

Eçmiyadzin'de, Ermeni gönüllü birliklerinin modern silahlar kullanması Azerbaycan Türklerinin ise eski silahları kullanmış olması, hatta bazı köylerde Azerbaycan Türklerinin tamamen silahsız olması buralarda büyük felaketler yaşanması kolay hale getirdiği söylenilebilir.

5. Gence Olayları

Ermeni teröristlerin, Azerbaycan Türklerini Ermenistan'da öldürmesi Gence'de olayların başlamasına neden olmuştur. Bu çatışmalarda Azerbaycan Türklerinin mahallelerinde olan Ermeniler ile Ermeni mahallelerinde bulunan Azerbaycan Türklerinin tamamı öldürülmüştür. Her iki milletten insanların evleri yanmış ve soyulmuştur. Ermenilerin yaşadığı ve bin evden ibaret olan Molla Celili Mahallesiindeki evlerin hepsi yakılmış, yanmamış olan ne kadar mal varsa hepsi yağmalanmıştır.⁵⁷

Gence'de olaylar başlamadan önce Genceli aydınlardan Elekber ve Halil Hasmehmedov kardeşler, Şefi Rüstembeyov, İsmayılhan Ziyadhanov, Nesip Bey Yusufbeyli ve Ahmet Agayev sivil halkı Ermeni teröründen koruyabilmek için Difai isimli bir teşkilat kurmuşlardır. Difai Teşkilatı'nın ana faaliyet yeri Gence'dir. Karyakin, Cevanşir ve Şuşa'da da şubeleri bulunmaktadır. Bu teşkilat Osmanlı Devleti ve İran'la da iyi ilişkiler içerisine girmiştir.

55 Ordubadi, *Qanlı İller*, 27.

56 Ordubadi, *Qanlı İller*, 28-29.

57 Mirzə Rəhim Fəna, *1905-ci İl Hadisəsi* (Bakı: Nurlan, 2009), 125.

Yayınladıkları farklı dillerdeki broşürlerle de Azerbaycan Türklerini değil, bütün Kafkasya halklarını barışa çağırmışlardır.⁵⁸ Difai teşkilatının Taşnaksütyun'dan farkı şudur: Öncelikle birlik ve dayanışmayı esas alarak, yerel Azerbaycan Türkleri nüfusuna yönelik saldırıları önlemek ve ihlal edilen haklarını korumak amacını gütmektedir. Ayrıca Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasındaki çatışmaları tetikleyen ve bu çatışmalarda tek taraflı bir tutum sergileyen hükümet yetkililerini cezalandırmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemlerde var olan partilerden, teşkilatlardan farklı olarak Difai teşkilatı halka nüfuz etmeyi, halk içerisinde etkili kişileri kendi taraflarına çekmeyi istemiştir.⁵⁹ Difai teşkilatının tüm bu uğraşlarına rağmen çatışmalar 18 Kasım'da Gence'ye de sıçramıştır.

Gence'de olaylar 18 Kasım 1905 tarihinde Tohana köyü sakinlerinden Bayram Meşedi Muhammedali oğlu, Mehreli Zeynel oğlu, Emrah Hasan oğlu, Mirza Muhammed Ali oğlu'nun evlerine dönerken Ermeni bağlarından üzerlerine ateş açılması üzerine başlamıştır. Bu esnada Meşedi Muhammedali Oğlu ve Mehreli Zeynel Oğlu ölmüş, diğerleri ise şehre kaçarak polise haber vermişlerdir. 19-20 ve 21 Kasım tarihlerinde ateşlere devam edilse de herhangi bir ölüm ya da yaralanma olmamıştır. Bu sırada komutan yardımcısı Malama'nın çabaları ile geçici bir barış imzalanmış ve Ermeni birlikler ateş etmeyi durduracaklarına dair söz vermişlerdir. Ermeni gönüllülerinin bu sözü vermiş olmalarına rağmen 23 Kasım gecesi tekrardan Azerbaycan Türklerini yağmalamayı düşünmüş ve bunun üzerine keşif grubu oluşturmuşlardır. 12 kişiden oluşan bu keşif grubu Gence çayını geçip, Gence'nin sakinlerinden Tağı Ağahüseyn oğlunun değirmeninde gizlenmişlerdir. Diğer Ermeni gönüllüleri ise nehrin Ermeni kısmındaki kıyıda, keşif gruplarının haber vermesini bekleyerek savaşa hazırlanmışlardır. Değirmene saklanan Ermeni gönüllülerini fark eden Azerbaycan Türkleri ise uygun bir yerde mevzi alarak değirmene ateş açmaya başlamışlardır. Gönüllüler çeşitli tüfeklerle karşılık vermiş olsalar da Azerbaycan Türkleri siperlerinden çıkıp hücumla başlayınca Ermeni militanlarının birçoğu hayatını kaybetmiştir.⁶⁰ Bundan sonra iki taraf arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır. İki tarafında büyük kayıpları olmuştur. Ancak kayıpların çoğunluğu Ermeni tarafından olmuş ve artık Ermeni birliklerinin düzensiz ve perişan bir halde olduğu anlaşılmıştır.

Bu çatışmalardan sonra Vali Malama iki tarafı 24 Kasım'da barış için bir araya getirmiştir. Ancak buna rağmen Ermeni militanlar tekrar harekete geçmiş ve

58 İlkin, *Bakı və Bakılılar*, 300.

59 Əzizov, *Difai XX Əsrin Əvvəllərində Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsinin İlkin Tarixi Şərtləri və Səbəbləri*, 117-118.

60 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 73-75.

üç Azerbaycan Türkünü öldürmüşlerdir. Bu haber duyulunca Azerbaycan Türkleri köylerine gelen Ermenileri öldürmüşler, tren garındaki Ermenilere de saldırmışlardır. Bu kavgalarda Azerbaycan Türklerinden 8 kişi ölmüştür. Daha sonra Gence'ye yeni atanan Vali General Binbaşı Flişer Ermenilerin geçmiş barışı bozduklarını görmüş ve yeni bir barış yapıcı kurulun oluşturulmasını emretmiştir. Bu emirden sonra her iki taraftan da 12 vekil olmak şartıyla yeni bir barış anlaşması yapılmıştır.⁶¹

Gence'de 1905 ve 1906 yıllarında yaşanan iki millet arasında yaşanan çatışmalarda, Gence'nin 112 köyü yakılarak dağıtılmış, köy ahalisi öldürülmüş ya da köylerinden sürgün edilmiştir.⁶²

6. Şuşa Olayları

Şuşa ilindeki olaylar farklı tarihlerde aşamalı bir biçimde gerçekleşmiştir. Ermeniler 17 Ağustos'ta Köçerli ve Helfeli mahallelerinde Azerbaycan Türklerine ait 18 evi yakmışlar, halkını öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardır. Ayrıca Azerbaycan Türklerine yardım için gönderilen askerler de yine Ermeni birlikleri tarafından öldürülmüştür. Din adamları her ne kadar Azerbaycan Türklerini saldırıda bulunmalarını için uyarmış olsa da özellikle gençler onları dinlememiş ve Ermeni militanlarına karşı geniş çaplı bir karşı saldırılar gerçekleştirmişlerdir.⁶³ Azerbaycan Türklerinin bu hücumuna Ermeniler şaşırılmışlardır. Çünkü Azerbaycan Türkleri Ermenilerin hiç beklemediği bir şey yapmışlar ve işgal ettikleri köyleri yakmışlardır. Ermeniler bu duruma karşı mukavemet gösterememiş ve böylece 17 Ağustos'ta yaşanan olayların galibi Azerbaycan Türkleri olmuştur.

18 Ağustos'a gelince Ermeniler dağılmış kuvvetlerini tekrardan toplayıp, yeni bir savaşa hazırlanmışlardır. Bir gün öncesinde hücumu dayanamayıp birçok kayıp vermiş olan Ermeni gönüllüleri her ne kadar toparlanmaya çalışmış olsalar da Azerbaycan Türklerinin saldırılarına yine dayanamamışlardır. Azerbaycan Türkleri, Ermeni komitacılara ait bölgeleri ele geçirmiş ve ateşe verip, yakmışlardır. 19 Ağustos'a gelindiğinde Azerbaycan Türkleri savaşın dördüncü gününde Ermenilerin bütün imarethane ve dükkanlarını ateşe vermişlerdir. Handemirov'un tiyatrosu, devlet hâkimi Mirovoy Sudya'nın defterhanesi, kız mektebi ve daha birçok ünlü imarethane yakılmışlardır.⁶⁴

61 Ordubadi, *Qanlı İller*, 75-79.

62 Əroğul, *Erməni-Daşnak Faşizmi və Azərbaycan*, 167.

63 Mustafayev, Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920), 102.

64 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 300.

Ermenilerin Şuşa'daki durumu diğer çatışma bölgelerinden farklıdır. Ermeniler, Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu birliklerden kaçıp kışlalara sığınmışlardır. Kaçamayan yaşlı Ermenileri ise diğer Azerbaycan Türkleri güvenli bir yere almışlardır. Şuşa'da iki taraf arasında yaşanan çatışmalar 20 Ağustos'ta da devam etmiştir. Ermeni gönüllüler, Azerbaycan Türklerinin sakin kalmasını fırsat bilerek ateş açmışlardır, Azerbaycan Türkleri de buna karşılık vermiştir. Azerbaycan Türkleri "Her ne olursa, olur" diye düşünerek Ermeni Meydanı'na doğru yürümüş ve bu durumu gören Ermeniler tehlikede olduklarını düşünerek birkaç bomba ve top atmışlardır. Ancak buna rağmen Azerbaycan Türkleri ilerlemeye devam etmiştir. Bu sırada Ermeni tarafının barıştan yana olduğunun anlaşılması için Ermeni din adamları, hükümet yetkilileri ve Ermeni askerleri ellerinde İncil, kilise bayrağı ve başlarında haçlar ile mescidin minaresine çıkmışlardır. Azerbaycan Türkleri, Ermenilerin bu barış isteğini kabul edip, evlerine çekildikleri sırada bir Ermeni sığınağından ateş açılmış ve bir Azerbaycan Türkü öldürülmüştür. Azerbaycan Türkleri yine de barışı bozmamak için sakinliklerini korumuş ancak o gün akşama kadar Ermenilerin evlerinden şiddetle ateş açılmaya devam edilmiştir.⁶⁵

21 Ağustos'ta, karşılıklı barıştan sonra, Ermeni militanlar 17 İranlı işçinin başını kesmiştir. Azerbaycan Türkleri barışın bozulmaması için yine sakinliklerini korumuşlardır. Barış zamanında Azerbaycan Türklerinin bölgelerinde bulunan Ermeni dükkânlarının sağlam olduğu, Ermeni bölgelerindeki Azerbaycan Türklerine ait dükkânların ise tamamen soyulduğu ve yakıldığı fark edilmiştir. Bu savaşta Azerbaycan Türklerinden çok kayıp yaşanmamıştır, Ermeniler ise kayıplarının sayılarını gizleseler de çok fazla sayıda kayıp verdikleri bilinmektedir.⁶⁶

16 Ağustos 1905'te başlayan Şuşa Olayları 21 Ağustos'ta barış ilan edilmesiyle son bulmuştur. Bu çatışmalarda orduda bulunan Ermeni askerleri Ermeni milletine büyük yardımda bulunurken, hükümet tarafsız kalmıştır.⁶⁷ 25 Aralık 1905 tarihinde Kafkasya Genel Valisine gönderilen bir telgrafta, bir aydan fazla süredir Şuşa yolunun Ermeniler militanlar tarafından kapatıldığı, bölgenin dış dünyayla hiçbir bağlantısının kalmadığı, Azerbaycan Türklerinin evlerinin yağmalanma tehlikesi altında olduğu, şehrin de açlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı bildirilmiştir. Aynı sene içerisinde Rus Bürosundan Kalaçev'in gönderdiği bir başka telgrafta ise, Şuşa-Ağdam-Askeran yollarının silahlı Ermeni çeteleri tarafından kapatıldığından ve Azerbaycan Türklerinin öldürüldüğünden bahsedildiği görülmektedir.⁶⁸

65 Ordubadi, *Qanlı İller*, 47-49.

66 Ordubadi, *Qanlı İller*, 47-49.

67 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 301.

68 Beşir Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (Yaz 2012):546-547.

1906 yılında sükûnet ortamı tekrar bozulmuştur. General Goloşopov Şuşa'ya atanmasından sonra, dört Ermeni gönüllüsünün Askeran'da bir Azerbaycan Türkünü öldürdüğü bildirilmektedir. Azerbaycan Türkleri polise şikâyet için gittiklerinde, Goloşopov onlara “Cemaatin gidip geldiği yol dışında kalan yerler benim kontrolüm dışındadır.”⁶⁹ cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ermeni birlikleri, Goloşopov'un Azerbaycan Türklerine karşı iyi niyetli olmadığını fark etmişler ve Askeran yolunu kapatarak Azerbaycan Türklerine gelebilecek yardımları engellemeye başlamışlardır.

12 Temmuz 1906 gününde, bir yandan Kazak çeteleri ve Rus piyadeleri, diğer yandan çevre köylerden toplanmış olan yaklaşık 10.000 gönüllü Ermeni askerleri Azerbaycan Türklerine karşı hücumla başlamıştır. Beş gün boyunca Ermeni sınırındaki bütün Azerbaycan Türklerinin evleri yakılmış, top darbeleri ile yıkılmıştır. Buna rağmen Azerbaycan Türkleri, hem Ermeni gönüllülerine hem de Rus birliklerine karşılık vermiştir. Ermeni birliklerinin durumu gittikçe kötüleşmektedir. Ermeni gönüllülerinin bu vaziyetini gören General Goloşopov, Rus askerlerinin de bu savaşa katılmasını emretmiştir. Beşinci günde Azerbaycan Türkleri üzerine tam bir saldırı başlatılmıştır. Azerbaycan Türklerine 6.000 tüfekten ateş açılmış, ancak yine de Ermeni birlikleri ve Kazaklar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Savaşın altıncı gününde yani Temmuz'un 18'inde General Goloşopov, hem Ermeni hem de Azerbaycan Türkleri tarafından vekiller toplamış ve böylece iki taraf arasında barış ilan edilmiştir.⁷⁰

Söz konusu çatışmada, General Goloşopov'un tedbirleriyle, Azerbaycan Türklerine karşı Erivan'dan, Gence'den ve diğer çevre kentlerden 7.000 silahlı Ermeni gönüllünün ve 850 Rus Kazağın seferber edildiği görülmektedir. Goloşopov'un tüm önlemlerine rağmen, Ermeni tarafından ölenlerin sayısı yaklaşık olarak 700, yaralananların sayısı ise 287 kişi olmuştur. Ölenlerin 35'i Gence'den, 100'ü Erivan'dan, 41'i tanınmış adamlardan, 31'i ise Rus Kazaklarından olmuştur. Azerbaycan Türklerinden ölenlerin sayısı 16, yaralananların sayısı ise 21 kişidir.⁷¹

Şuşa'da yaşanan olaylar hakkında Lucio Villari ve James Dodds Henry gibi yazarlar, Şuşa'nın nüfusunun 35.000 olduğunu, iki millet arasındaki nüfus dağılımının eşit olduğunu, ancak Ermenilerin daha iyi bir şekilde örgütlendiklerini söylemişlerdir. Bakü'de yaşanan katliamların ardından Ermenilerin hiçbir şekilde cezalandırılmamasından cesaret bulan Azerbaycan

69 Ordubadi, *Qanlı İller*, 80.

70 Ordubadi, *Qanlı İller*, 49-52.

71 Nəvvab, *1905-1906'cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası*, 85

Türklerinin, Ermenilere saldırdıklarını, yağmalar yaptıklarını, uzun süre devam eden barış görüşmeleri yapılmış olmasına rağmen sonrasında daha fazla ölümler yaşandığını yazmışlardır.⁷² Ermeni yazar Simon Zavaryan'ın da o dönemlerde yaşanan olaylarla ilgili Şuşa'da Azerbaycan Türklerinin olduğu köylerin yakıldığından bahsettiği görülmektedir.⁷³

Hayat ve *İrşad* gazeteleri 1905-1906 yıllarında Şuşa'da yaşanan olayları yazarken birkaç noktaya dikkat çekmişlerdir. İlk olarak, Ermeni gönüllülerin hedeflerine ulaşmak için planlar yaptıkları, gizli bir şekilde silahlandıkları, iyi bir şekilde örgütlendikleri ve her türlü aldatmacaya başvurdukları gibi detaylara dikkat çekilmiştir. Ermenilerin kendi soydaşlarından birini öldürerek suçu Azerbaycan Türklerine attıkları ifade edilmektedir. Dikkat çekilen bir diğer nokta ise Azerbaycan Türklerinin tehlike altında olduğunda bir yumruk gibi birleşmeleri olmuştur. Şuşa halkının ve civarda yaşayan diğer Azerbaycan Türklerinin, Ermenilere karşı birleşip, büyük bir cesaretle ve dayanışma örneğiyle mücadele ettiklerinden bahsettiklerini görülmektedir.⁷⁴

7. Cebrayıl-Karyakin Olayları

Cebrayıl ve Karyakin de Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasındaki ilişkiler başlarda iyi düzeydedir. Ancak diğer bölgelerde yaşanan çatışmaların bu bölgeye de sıçraması kaçınılmaz olmuştur.

13 Haziran 1905'te iki Taşnaksütyun gönüllüsü Cebrayıl kentine gelip: “*Biz iki Taşnaksütyun askeriyiz, parti yetkilileri 16 Haziran'da Azerbaycan Türklerini manastıra çağırıyorlar, sizlere söyleyecekleri bir şeyler var.*” demiştir.⁷⁵ Bunun üzerine 16 Haziran gününde Azerbaycan Türkleri söylenilen manastıra gitmişlerdir. Bu toplantıda Ermeni gönüllüleri, Azerbaycan Türklerine kendilerinin artık Rusya'dan bağımsız olmak istediklerini, Azerbaycan'ın da bu hakkının olduğunu belirtmişler ve onlardan yardım istemişlerdir. Ayrıca kendilerinin de silah konusunda Azerbaycan Türklerine yardımda bulunacaklarını söylemişlerdir. Azerbaycan Türkleri ise bu teklifi reddetmiş, Ermenilerin silahlarına ihtiyaçları olmadığını söyleyerek manastırı terk etmişlerdir. Bu toplantının ardından Cebrayıl'a hastalık bulaşmış ve bunu fırsat bilen Ermeni militanları 25 evlik Divaneli köyüne saldırı

72 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 302.

73 Afag Ferzelibeyova, “Ermənilərdən Azərbaycanla bağlı şok etirafı”, *Hürriyyət*, <http://hurriyet.com.az/post/20898>

74 Möhsün Nağısoylu, Raqub Kərimov və Mütəllim Rəhimov, *Şuşa Azərbaycan Mətbuatında (1875-1920)* (Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2017), 5.

75 Ordubadi, *Qanlı İllər*, 30.

düzenlemişlerdir. Azerbaycan Türkleri'nin hastalıktan dolayı güçleri kalmadığından eşyalarını bırakıp kaçmışlardır. Ermeniler ise bütün değerli eşyaları alıp Ermeni köylerine vermişlerdir. Divaneli köyünün yıkılmasından sonra Ermeni gönüllüler, Veyselli köyüne saldırmıştır. Saldırılarda 15 kişiyi öldürülmüştür. Veyselli'de çatışma olduğunu duyan başta Yağlıvende köyü sakinleri olmak üzere pek çok köyden gönüllü yardıma gelmişlerdir. Gelen yardımlarla sayıları artan Azerbaycan Türkleri karşısında Ermeni gönüllüleri yavaş yavaş geri çekilmiştir. Azerbaycan Türkleri kaçan Ermeni gönüllülerini takip etmiş, takipten dönerken ise Efşar adlı Ermeni köyüne gidip orayı dağıtmışlar ve 3 Ermeni'yi de esir almışlardır. Veyselli köyünün hemen ardından Ermeni militanları 150 haneli Kacar köyüne saldırmışlardır. Buradaki çatışmalar 6 saat sürmüş ve 55 ev yıkılmıştır. Kacar olaylarında 15 Azerbaycan Türkü, 150 de Ermeni hayatını kaybetmiştir. Kacar köyündeki çatışmalardan sonra Ermeni militanları Çemenli köyüne saldırmışlardır. Azerbaycan Türkleri ise üç taraftan Ermenileri sıkıştırıp Hakhulu köyüne geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Ancak Azerbaycan Türkleri bu köyü de her taraftan ateş altına almış ve Ermenileri buradan da kaçırmışlardır. Çemenli'de yaşanan olayların ertesi günü Ermeniler Ağbulaq isimli Ermeni köyünde toplanmışlar ve tekrardan Çemenli'ye hücum etmeyi planlamışlardır. Bunu duyan Azerbaycan Türkleri ise Ağbulaq köyüne saldırmışlar ve dört taraftan köyü ateşe vermişlerdir. Böylelikle birçok Ermeni'yi öldürmüşler ve Ermenileri köyü boşaltmak zorunda bırakmışlardır. Bu olaylardan sonra Ermeniler Hırmancık köyünde toplanmışlar ve etraftan gönüllü asker toplamışlardır. Ermeniler bu sefer Azerbaycan Türklerini yenebilmek için askerlerin her türlü ihtiyaçlarını gidermiş ve çatışmalara öyle başlamıştır. Ancak bu istekleri hayal olarak kalmış ve Azerbaycan Türkleri buradan da galip olarak ayrılmıştır. Bundan sonra ise Ermeni gönüllüleri Kışlak köyüne saldırmış ve köyü yakmışlardır. Kışlak köyünden kaçan Azerbaycan Türkleri de Dolanlar adlı Ermeni köyüne saldırmış ve Ermenileri mağlup etmişlerdir. Bunun üzerine de Ermeni gönüllüler toplanıp Mezree köyüne saldırmışlardır. Köyün etrafı Ermeni köyleri ile çevrili olduğundan Azerbaycan Türklerine yardım ulaşamamış ve burada Ermeni gönüllüleri galip gelmiştir. Ermeni birlikleri köyü önce yağmalamış, ardından ateşe vermişlerdir. Her iki taraftan da 6 kişi ölmüştür.⁷⁶ Ermeni yazar Simon Zavaryan Cebrayl'da yaşanan olaylarda 5 Azerbaycan Türkü köyünün yakıldığını yazmıştır.⁷⁷

Cebrayl ve Karyakin'de savaşları ilk olarak Veyselli ve Divaneli köylerinde olmak üzere Ermeni etnik milliyetçi grupları başlatmıştır. Ermenilere ait olan Efşer, Dödükçü, Hakhulu, Ağbulaq, Hırmancık ve Dolanlar köyleri de dağıtılmıştır.

76 Ordubadi, *Qanlı İller*, 31-42.

77 Ferzelibeyova, "Ermənilərdən Azərbaycanla bağlı şok etirafılar"

8. Tiflis Olayları

Ekim ayında bayram sebebiyle halk Tiflis sokaklarında gezerken, kilisenin yakınlarında birden evlerden üzerlerine ateş açılmaya başlanmış ve sonucunda ölümler olmuştur. Halk Ermeni gazetesi olan Listok'un binasına yaklaşınca da binadan bomba atılmıştır. Tiflis'te bu hadiseler yaşanırken Batum tarafında da birçok köprü patlatılmıştır.⁷⁸ Tiflis'te Azerbaycan Türklerinin sayısı Ermenilere oranla daha fazlaydı. Ancak buna rağmen Azerbaycan Türkleri, Ermeniler karşısında yine de endişe duyuyorlardı. Azerbaycan Türklerinin gizli geçitler aracılığıyla Ermenilerin mıntıklarına gizlice dâhil olması onların korkuya kapılmalarına yol açmıştır. Aynı zamanda Borçalı'dan 100 atlı Azerbaycan Türklerine yardım amaçlı Tiflis'e gelmiştir. Gürcüler de Ermenilerin Tiflis'te başlatmış olduğu bu çatışmalardan rahatsızdı.⁷⁹

20 Kasım 1905 saat 21.00'da şehrin Azerbaycan Türklerinin bulunduğu kısımda yarım saat süren bir çatışma başlamıştır. Bu çatışma esnasında hem Azerbaycan Türklerinden hem de Ermenilerden kayıplar verilmiştir. Bu çatışma ertesi gün tekrardan başlamıştır. Çatışmanın neden ve kim tarafından başlatıldığı bilinmiyordu. Çatışma biraz sakinleşince her iki milletin din adamları çatışma alanına gelmiş ve halkı sakinleştirmeye çalışmışlardır. Her iki tarafta ateşi başlatanın karşı taraf olduğundan şikâyet etmiştir. 21 Kasım 1905 günün de ise demiryolu işçileri iki tarafın uzlaşmasını sağlamak amaçlı greve başlamıştır. Daha sonra işçiler Voronsov Meydanından Soldat Pazarına doğru yürümeye başlamıştır. Buna rağmen 24 Kasım günü çatışmalar tekrar başlamıştır. Mihaylov Hastanesi'nin 24 Kasım gününe dair kayıtlarına göre bu çatışmalarda 13 Ermeni, 2 Azerbaycan Türkü yaralanmıştır. Aynı hastanenin 25 Kasım günü kayıtlarına göre ise 5 Ermeni ölmüştür. Tiflis'te ki çatışmalar 20-29 Kasım arasında gerçekleşmiştir. Toplamda 24 Ermeni, 15 Azerbaycan Türkü öldürülmüştür.⁸⁰ Tiflis'te gerçekleşen bu çatışmaların sonunda da mağlup olan tarafın Ermeni gönüllülerinin olduğu söylenebilir.

20 Şubat 1906 yılında ise Kafkasya'da Azerbaycan Türklerini ölümden kurtarmak ve olayların sebeplerini inceleyerek sonrasında hem Ermenilerin hem de Azerbaycan Türklerinin sorunlarını çözebilmek için Kafkasya Valisi Vorontsov Daşkov'un aracılığıyla Tiflis'te Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında barış görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. 15 Şubat olarak karara alınan toplantı, vekillerin o gün gelememesi sebebiyle 20 Şubat tarihinde yapılmıştır. Bu görüşmelerde Azerbaycan Türklerinin vekili olarak Bakü'den Ahmed Bey

78 Nəvvab, 1905-1906'cı İllerdə Erməni-Müsəlman Davası, 42.

79 Fəna, 1905-ci İl Hadisəsi, 127.

80 Ordubadi, Qanlı İllər78-81.

Agayev, Kerbelay-ı İsrail Hacıyev, Ali Merdan Topçubaşov, Tiflis'ten Mehemed Ağa Vekilov, Gence'den Aliekber Bey Hasmemmedov, Ermenilerin vekili olarak ise Tiflis'ten Hatisov ve Samson Bakü'den Hatisov, Stepanov, Ter-Avanesov, Arekelyan, Tagiyanusov ve Muradyan katılmıştır. Görüşmelerin sonucunda Ermenilerin aslında buraya barış amaçlı gelmedikleri, Azerbaycan Türklerini görüşmeler yoluyla yenerek onlardan zararlarını talep etmek isteğinde oldukları anlaşılmıştır.⁸¹

9. Katar Olayları

Ermeni gönüllüleri, Cebrayıl'da dağılmış olan askeri birliklerini toparlayıp, bakır madenleriyle meşhur olan Katar kenti yakınlarında Barabatum, Çekedek isimli Ermeni kentlerinde toplanmaya başlamışlardır. Bunun amacı Katar'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin morallerini bozarak Ohçu-Şebedek köylerinde katliam ortamı yaratmaktır. Bu girişimleri gerçekleştirmek için Ermeniler, Mirze Aram Bey'e önderlik etme yetkisi vermiştir. 29 Temmuz 1906 günü Mirze Aram Bey, Karaçemen köyünün sakinlerinden Camal Bey'in hizmetçisi Sefyar Bey'i alışveriş bahanesiyle Maden Pazarına çağırmıştır.⁸² Sefyar Bey, Maden Pazarına doğru giderken Taşnaksütyun partisinin talimatı ile katledilmiştir. Daha sonra ise Karhanı köyüne saldırmışlar, köyün tüm nüfusunu öldürmüş veya esir almışlar ve aynı gün Ermeniler Lov, Halaç, Saldaşlı, İncevar ve Daşnov köylerini yakıp yıkmışlardır.⁸³

Ağustos ayının 1'inde ise Ermeniler her taraftan Katar köyünü kuşatmış ve ateş açmışlardır. Ermeniler buradaki Azerbaycan Türklerinin gücünü bilmediklerinden, öğrenmek için köye 50 Kazak göndermişlerdir. Kazaklar köye girerken Azerbaycan Türklerinin silahlı olduklarını görmüşlerdir. Köy her taraftan Ermeni köyleri ile çevrili olduğundan, Azerbaycan Türkleri civar köylerden hiçbir yardım alamamıştır. Ancak buna rağmen 9 gün süren çatışmalarda Ermeni birlikleri burada mağlup olmuş ve köyü ele geçirememişlerdir. Ermeni komitacılar köye girer girmez, köyü ateşe verseler de köy halkı yine de burayı terk etmemişler fakat Ermeni gönüllülerinin köyden çekilmesinden sonra da köyde yaşamının zor olduğunu fark eden köy halkı, Giredağ adındaki başka bir Azerbaycan Türklerinin olduğu köye sığınmışlardır.⁸⁴

81 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 310-311.

82 Ordubadi, *Qanlı İller*, 96-97.

83 Nazim Mustafa, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar," *Yeni Türkiye Dergisi* (2014):5.

84 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 314-315.

10. Zengezur Olayları

Ermeni militanları Katar Köyünü talan ettikten sonra, 1906 Ağustos ayının başlarında Zengezur'un Ohçu, Şebadin, Aralık, Pirdavdan ve Atgız köylerinde de yağmalama yapmaya başlamışlardır. Taşnaksütyun askerleri Gümrü, Erivan, Abaran ve Şoragel'den yardım topladıktan sonra Ohçu köyünün yakınlarındaki Papıslı ve Kürdükan isimli Ermeni köylerinde toplanmışlardır. Modern silahlara sahip olan bu gruplar 9 Ağustos'ta Zengezur'un köylerine saldırmış ve talan etmişlerdir. Bu saldırılardan kaçabilenler Saggarsu köyüne sığınmışlardır.⁸⁵

Kaçan Azerbaycan Türklerini takip eden Ermeniler, 13 Ağustos 1906 tarihinde Saggarsu köyünde oturan Azerbaycan Türklerine karşı tamamıyla bir soykırım politikası uygulamıştır. Olayları yaşayanlar o günü şöyle anlatmıştır:

“İnitiler tepedeki Ermeni sığınaklarından yankılanıyordu. Köyün ileri gelenlerinden Molla Hasan Efendi de ailesiyle birlikte Saggarsu'ya sığınmıştı. Köyde ancak kaçacak durumda olmayan ihtiyarlar ve kadınlar bulunuyorlardı. Sabaha doğru “ya Ali, ya Ali” sesleri duyulmaya başladı. Avam ve şaşkına dönmüş Müslümanlar “bu gelen İslam ordusudur” umuduyla ağlayarak onlara doğru koşmaya başladılar. Ancak gelenler Ermenilerdi. Onlar kendilerine doğru koşanları öldürmeye başladılar. Bu sırada yakındaki dört İslam köyünde de katliamlar gerçekleşti. Saggarsu katliamından Molla Hasan Efendi bir grup kadınla elinde Kur'an Ermenilerin önüne çıkıp aman dilesede, tamamı vahşilikle öldürüldüler. Ermeniler Kur'an'ı yakarak süngülerine geçirdiler. Kurtulmayı başaranlar karlı dağ yolu ve geçitlerini kullanarak Ordubad'a sığındılar.”⁸⁶

Saggarsu köyündeki felaketin kurbanlarının Ordubad'a sığınmaları üzerine, Ordubad halkı onlara yardımlar etmiş ve onlara mahsus dinlenme yerleri oluşturmuşlardır. İlk önce yaralılar tedavi edilmiş, ölenler defnedilmiştir.⁸⁷ 18 Ağustos 1906'da Saggarsu yakınlarındaki ormanlardan tanınmaz halde olan onlarca ceset çıkarılmıştır. Ormanların birinde bir kilim altında 15 çocuğun kesilmiş kafası bulunmuştur.⁸⁸ Buna benzer görüntülere çatışmaların yaşandığı neredeyse her bölgede rastlanılmıştır.

85 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 315.

86 Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 60-61.

87 Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, 315-316.

88 Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, 62.

16 Eylül 1906 tarihinde ise Zengezur'un Girdekan köyünde çatışmalar başlamıştır. Burada çatışmalar başladıktan beş dakika sonra Panuslu köyündeki gruplarda olaylara karışmıştır. Bu iki Ermeni köyünde de Ermenilerin sayısı fazla olduğundan çatışma başlar başlamaz kentin kenarlarında saklanıp, oradan Azerbaycan Türklerinin askerlerine ateş açmışlardır. Dört saat süren şiddetli çatışmaların ardından Ermeni gönüllüler hücumu geçip Azerbaycan Türklerinin hareket hattına girerek iletişimlerini kesmeyi planlamışlar ancak başarısız olmuşlardır. Burada çatışmalar beş saat sürmüş ve birçok Ermeni militanı öldürülmüştür. 17 Eylül'de ise Saggarsu'ya sığınmış olan herkes kendi köyelerine dönmüştür. Köylere hükümet askerleri geldiği için herkes kendi köyünde rahat bir şekilde yaşamıştır.⁸⁹ Ermeni yazarlardan Simon Zavaryan *Ekonomiçeskie Usloviya Karabaga i Golod 1906-1907* adlı kitabında, Zengezur'da Azerbaycan Türklerinin yerleştiği 43köyün yakıldığını yazdığı görülmektedir.⁹⁰

SONUÇ

1905-1906 yıllarında Güney Kafkasya'da yapılan katliamlar mahiyet itibariyle Ermeni komitacıların yirminci yüzyılda Türklere karşı, aşamalarla gerçekleştirdikleri katliamlar planlı bir nüfus politikasının parçası olarak nitelendirilebilir. Ermeni militanlarının izlemiş olduğu bu politika kendilerinin uzun süredir sahip olduğu "Büyük Ermenistan" düşüncesine dayanmaktadır. İlk olarak Bakü'de başlayan saldırıların ardı arkası kesilmemiş ve büyük bir coğrafyaya yayılmıştır. Ermeni birliklerinin saldırılarına karşılıksız kalmayan Azerbaycan halkı da onlara karşı saldırılarda bulunmuş ve iki grup arasında gerçekleşen olaylar neticesinde iki milletten de pek çok kayıplar verilmiştir. Buna rağmen Ermeni militanların düşlerinden vazgeçmediği ve farklı bölgelerde farklı şekillerde saldırılarına devam ettiği görülmektedir.

Ermeni gönüllülerinin saldırıları yalnızca Azerbaycan Türklerine yönelik olmamış, kendilerine karşı çıkan Ermenilere de saldırıları olmuştur. İki millet arasındaki sorunların çözümü için her ne kadar barış görüşmeleri gerçekleştirilmek istendiyse de Ermeni gönüllülerinin barıştan ziyade savaşmak niyetinde oldukları görülmektedir.

Öte yandan, Rus yetkililerin Ermeni militanlarının Kafkaslarda gerçekleştirdikleri işkenceler karşısında eylemsiz kalmayı tercih ettiği

89 Ordubadi, *Qanlı İller*, 112-113.

90 Ferzelibeyova, "Ermənilərdən Azərbaycanla bağlı şok etiraflar"

anlaşılmaktadır. Ancak yine de Rusların, Türkler ile Ermenileri birbirilerine karşı kıskırtmaktan geri kalmadıkları da gözlemlenmektedir.

Yaşanılan olaylara bakılarak, yirminci yüzyılda Kafkas-Anadolu coğrafyasında ilk katliamların Ermeni militanlar tarafından gerçekleştirildiği de söylenebilir.

Sonuç olarak, Ermeniler ve Müslümanlar arasında meydana gelen olaylar uzun yıllar boyunca sürmüştür. Temel sorunun, Ermeni kimliğinden dolayı kaynaklanan bir etnik sorun değil, “Büyük Ermenistan” hayalleri bulunan Ermeni milliyetçilerinin yaratmış olduğu terör sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktas, Necati, İsmet Binark ve Hacı O. Yildirim. Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:36 , 190.
- Yeşilot, O. (2015). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Valehoğlu, F. (2012). Birinci Rus Devrimi ve Güney Kafkasya'da XX. Yüzyılın İlk Ermeni-Türk Münakaşası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı:1 , 280.
- Şihaliyev, E. (2016). Ermenilerin Nahçıvan İddiaları ve XX. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Güçlerin Rolü. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 175-192.
- Sarıahmetoğlu, N. (2006). *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Riasanovsky, N. V., & Steinberg, M. D. (2011). *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Polat, Ü. G. (2010). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler. *KÖK Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermeni Araştırmaları I*, Sayı:12, 103-117.
- Ordubadi, M. S. (2007). *Qanlı İller*. Bakü: Qafqaz.
- Nəvvab, M. M. (1993). *1905-1906'cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası*. Bakı: Azərbaycan.
- Necefov, B. (2007). *Düşmənin İç Üzü XIX. Asrin Sonu XX. Asrin Evvellerində Türkiyə və Cənubi Qafqazda Ermeni Terrorizminin Tarihi*. Bakı: Çəşmə.
- Nağısoylu, M., Kərimov, R., & Rəhimov, M. (2017). *Şuşa Azərbaycan Mətbuatında (1875-1920)*. Bakı: Elmin İnkişafı Fondu.
- Mustafayev, B. (2012). Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47 , 281.
- Mustafayev, B. (2012). Arşiv Belgeleriyle Gence'de Ermeni Mezalimi (1905-1919). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29-50.

- Memmedli, M. (2017). Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da İskan Politikası. M. Okur, B. Güneş, & Ü. Köksal içinde, *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler* (s. 441-450). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Memmedli, M., & Memmedli, S. (2018). Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918). *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 335-336.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İlkin, Q. (2018). *Bakı və Bakılılar*. Bakı: Kitap Klubu.
- Hasanoğlu, M., & Süleymanlı, N. (2013). Ermeni Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı:2 , 297.
- Hacıyev, İ. (2017). XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'a Yönelik Ermeni İddiaları ve Yapılan Katliamlar (Rus Belgeleri Işığında). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 165.
- Fəna, M. R. (2009). *1905-ci İl Hadisəsi*. Bakı: Nurlan.
- Əzizov, E. (2009). *Difai XX Əsrin Əvvəllərində Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsinin İlkin Tarixi Şərtləri və Səbəbləri*. Bakı.
- Əroğul, Ə. (2007). *Erməni-Daşnak Faşizmi və Azərbaycan*. Bakı: Təhsil.
- Eroğlu, V. (1978). *Ermeni Mezalimi*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Cəfərli, E. (2009). *Naxçıvanda Erməni-Azərbaycan Münaqişəsi*. Bakı: Nurlan.
- Baykara, H. (1975). *Azərbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Gençlik Basımevi.
- Attar, A. (2005). *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arzumanlı, V., & Mustafa, N. (1998). *Tarixin Qara Səhifələri*. Bakı: Qartal Nəşriyyatı.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)*. (1995). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Ferzelibeyova, A. (2016). Hürriyet Azerbajian:
<http://hurriyet.com.az/post/20898> adresinden alınmıştır
- Karacakaya, R. (2001). *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:52.
- Necefova, K. (2010). Azerbaycan'da Cumhuriyet Düzeninin Tarihsel Ve Kültürel Arka Planı. K. Şükürov, & Q. Vasif içinde, *Büyük Devletler Kıskaçında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)* (s. 1-11). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mustafa, N. (2014). Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1-7.
- Mustafayev, B. (2009). Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920). *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi*. İzmir.
- Mustafayev, B. (2012). Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 533-561.